

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Nr. 19-1/2024

CLASSICA & CHRISTIANA

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

Classica et Christiana

Revista Centrului de Studii Clasice și Creștine

Fondator: Nelu ZUGRAVU

19/1, 2024

Classica et Christiana

Periodico del Centro di Studi Classici e Cristiani

Fondatore: Nelu ZUGRAVU

19/1, 2024

ISSN: 1842 – 3043

e-ISSN: 2393 – 2961

Comitetul științific / Comitato scientifico

Moisés ANTIQUEIRA (Universidade Estadual do Oeste do Paraná)
Sabine ARMANI (Université Paris 13-CRESC – PRES Paris Cité Sorbonne)
Immacolata AULISA (Università di Bari Aldo Moro)
Andrea BALBO (Università degli Studi di Torino)
Antonella BRUZZONE (Università degli Studi di Sassari)
Livia BUZOIANU (Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța)
Marija BUZOV (Institute of Archaeology, Zagreb)
Dan DANA (C.N.R.S. – ANHIMA, Paris)
Maria Pilar GONZÁLEZ-CONDE PUENTE (Universidad de Alicante)
Attila JAKAB (Civitas Europica Centralis, Budapest)
Fred W. JENKINS (University of Dayton)
Domenico LASSANDRO (Università di Bari Aldo Moro)
Carmela LAUDANI (Università della Calabria)
Patrizia MASCOLI (Università di Bari Aldo Moro)
Dominic MOREAU (Université de Lille)
Eduard NEMETH (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)
Evalda PACI (Centro di Studi di Albanologia, Tirana)
Vladimir P. PETROVIĆ (Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade)
Luigi PIACENTE (Università di Bari Aldo Moro)
Sanja PILIPOVIĆ (Institute of Archaeology, Belgrade)
Mihai POPESCU (C.N.R.S. – ANHIMA, Paris)
Julijana VISOČNIK (Archdiocesan Archives of Ljubljana)
Heather WHITE (Classics Research Centre, London)

Comitetul de redacție / Comitato di redazione

Claudia TĂRNĂUCEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Nelu ZUGRAVU, director al Centrului de Studii Clasice și Creștine
al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
(*director responsabil / direttore responsabile*)

Correspondența / Corrispondenza:

Prof. univ. dr. Nelu ZUGRAVU
Facultatea de Istorie, Centrul de Studii Clasice și Creștine
Bd. Carol I, nr. 11, 700506 – Iași, România
Tel. ++40 232 201634 / Fax ++40 232 201156
e-mail: nelu@uaic.ro

Toate contribuțiile sunt supuse unei duble analize anonime (*double-blind peer review*), efectuate de specialiști români și străini.

All contributions are subject to a double anonymous analysis (*double blind peer review*), carried out by Romanian and foreign specialists.

La redazione sottopone preliminarmente tutti i contributi pervenuti a un procedimento di doppia lettura anonima (*double-blind peer review*) affidato a specialisti romeni e stranieri.

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

Classica et Christiana

19/1
2024

Tehnoredactor: Nelu ZUGRAVU

ISSN: 1842 – 3043
e-ISSN: 2393 – 2961

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
700511 - Iași, tel./fax ++ 40 0232 314947

SUMAR / INDICE / CONTENTS

SIGLE ȘI ABREVIERI – SIGLE E ABBREVIAZIONI / 7

STUDII – STUDI / 9

Marco ALMANSA FERNÁNDEZ, Religious crimes in the Acts of the *collegium* of the *fratres aruales* / 9

Maria AMBROSETTI, *Historia proxima poetis*: osservazioni sul lessico di Sisenna e Accio [*Historia proxima poetis*: Observations on Sisenna and Accius' Lexicon] / 31

Antonella BRUZZONE, *Il “gran finale” del De consulatu Stilichonis di Claudiano* [*The “gran finale” of Claudian's De consulatu Stilichonis*] / 57

Alessandro CAPONE, Il carcere del corpo e la sanità dell'anima nell'*Apologeticum* di Tertulliano [The prison of the body and the soundness of the soul in Tertullian's *Apologeticum*] / 77

Alenka CEDILNIK, Dominic MOREAU, How Ulfilas became an Arian Bishop? Contribution (I) to the Christian Prosopography of the *Dioecesis Thraciarum* / 95

Alenka CEDILNIK, Dominic MOREAU, Demophilus, the Last Arian Bishop of Constantinople? Contribution (II) to the Christian Prosopography of the *Dioecesis Thraciarum* / 121

Alenka CEDILNIK, Dominic MOREAU, Macedonius of Constantinople, a True Eusebian? Contribution (IV) to the Christian Prosopography of the *Dioecesis Thraciarum* / 149

Agapie CORBU, Formația clasicistă a unui autor patristic: Evagrie Ponticul [The classical education of a Patristic author: Evagrius Ponticus] / 175

Pierre-Jacques DEHON, Poètes latins et zones climatiques : Heurs et malheurs d'un topos [Latin Poets and Climatic Zones : Ups and Downs of a Topos] / 191

- Iulia DUMITRACHE, Character, Ridiculousness and Shame in the Latin Satire. The Use of Proper Names at Martial / 227
- Lee FRATANTUONO, Herodotus' Artemisia and Virgil's Camilla / 245
- Antonio IBBA, Tappi fittili da *Ibida* in *Scythia Minor* (V-VI sec.): riflessioni su una tipologia poco nota dell'*instrumentum inscriptum* [Clay plugs from *Ibida* in *Scythia Minor* (5th-6th century): reflections on a little-known typology of the *instrumentum inscriptum*] / 267
- Anca MEIROȘU, Challenges in the Literary Representations of the Self. Case Study: *Accidia (Secretum, Petrarch)* / 297
- Daniela SCARDIA, *E uestris codicibus eradendum*. Nota a Hier. *Ep.* 106, 73 [*E uestris codicibus eradendum*. Note about Hier. *Ep.* 106, 73] / 307

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE – RECENSIONI E SCHEDE BIBLIOGRAFICHE / 315

M. TULLI CICERONIS *Actionis secundae in C. Verrem: Liber V* = M. TULLIUS CICERO, *A doua acțiune împotriva lui Verres: Cartea a V-a*, editori Luigi PIACENTE și Claudia TĂRNĂUCEANU, Editura Universității din București, 2023 (*Julian-Gabriel HRUȘCĂ*) / 315; AURELIO VITTORE, *De Caesaribus*, traduzione, introduzione e commento a cura di Mario IERARDI, Amazon Fulfillment, Wrocław, 2023 (*Nelu ZUGRAVU*) / 322; Fanny DEL CHICCA, *L'importanza di nascere clarissimus: per l'interpretazione dell'oratio VIII di Simmaco*, Morlacchi Editore U.P., Perugia, 2023 (*George IVAȘCU*) / 323; PAUL N. PEARSON, *The Roman Empire in Crisis, 248-260. When the Gods Abandoned Rome*, Pen & Sword Military, South Yorkshire, 2022 (*Flavian-Pavel CHILCOȘ*) / 327

CRONICA – CRONACA / 341

PUBLIKAȚII – PUBBLICAZIONI / 347

SIGLE ȘI ABREVIERI / SIGLE E ABBREVIAZIONI*

ANRW	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung</i> , II, <i>Prinzipat</i> , Berlin-New York
CSEL	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Turnhout.
CCSL	<i>Corpus Christianorum. Series Latina</i> , Turnhout.
<i>Cod. Iust.</i>	<i>Codex Iustinianus</i> .
<i>Cod. Theod.</i>	<i>Codex Theodosianus</i> .
DELL	<i>Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots</i> , par Alfred Ernout et Alfred Meillet, tirage de la 4 ^e édition, Paris, 1959.
EDR	<i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php).
GCS	<i>Griechische Christliche Schriftsteller</i> , Berlin.
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i> .
OLD	<i>Oxford Latin Dictionary</i> , Oxford, 1968.
PG	<i>Patrologiae cursus completus. Series Graeca</i> , Paris.
PL	<i>Patrologiae cursus completus. Series Latina</i> , Paris.
PLRE I	<i>The Prosopography of the Later Roman Empire</i> , I, A. D. 260-395, by A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, Cambridge, 2006
PSB	<i>Părinți și scriitori bisericești</i> , București
SC	<i>Sources Chrétiennes</i> , Lyon.
SCIV (SCIVA)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , București.
ThLL	<i>Thesaurus linguae Latinae</i> .

* Cu excepția celor din *L'Année Philologique* și *L'Année Épigraphique* / Escluse quelle segnalate da *L'Année Philologique* e *L'Année Épigraphique*.

FORMAȚIA CLASICISTĂ A UNUI AUTOR PATRISTIC: EVAGRIE PONTICUL

Agapie CORBU*

(Facultatea de Teologie Ortodoxă „Iarion Felea”,
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad)

Keywords: *Evagrius of Pontus, classical paideia, ecclesiastical education, Cappadocian Fathers.*

Abstract: *The classical education of a Patristic author: Evagrius Ponticus. This study traces the scholarly context in which one of the great patristic figures of Christian antiquity was formed: Evagrius Ponticus. Biographical data on this author are extremely scarce and, therefore, in reconstructing the picture of Evagrius' intellectual formation, information from a wide variety of sources is used. In this way, the study succeeds in placing Evagrius in the general context of classical Greek paideia, showing how his many connections with pagan teachers of rhetoric and philosophy, as well as with the great theologians of the time, succeeded in imprinting on Evagrius' thought the characteristic stamp of a classical education impregnated with the Christian ethos. It was with this education that Evagrius left, in the last part of his life, for the Egyptian desert, where he used all his intellectual endowment to create a system that has become a classic in Eastern monastic theology.*

Cuvinte-cheie: *Evagrie Ponticul, paideia clasică, învățământ bisericesc, Părinții Capadocieni.*

Rezumat: *Studiul de față urmărește contextul școlar în care s-a format una dintre marile figuri patristice ale Antichității creștine: Evagrie Ponticul. Datele biografice ale acestui autor sunt extrem de puține și, de aceea, la reconstituirea tabloului formării intelectuale a lui Evagrie sunt folosite informații din surse foarte diverse. În acest fel, studiul reușește să îl plaseze pe Evagrie în contextul general al învățământului clasic grecesc, arătând cum multiplele sale legături cu profesori păgâni de retorică și filozofie, precum și cu mari teologi ai vremii au reușit să imprime gândirii lui Evagrie acea pecete inconfundabilă a unei formări clasice, impregnate de duhul creștin. Cu această formație, Evagrie a plecat, în ultima parte a vieții sale, în pustia Egiptului, unde și-a folosit întreaga înzestrare*

* agapie.corbu@uav.ro

intelectuală pentru a crea un sistem devenit clasic în teologia monastică răsăriteană.

1. Introducere

Evagrie Ponticul (345-399) este una dintre figurile clasice ale antichității creștine. Iar clasicismul său constă, pe de o parte, în consacrarăa operei sale ca piatră de hotar în literatura patristică, iar, pe de altă parte, în specificul acestei opere, datorat unei educații clasice. Asupra etapei de formare intelectuală din viața autorului pontic urmează să ne concentrăm atenția în studiul de față.

Despre locul și conținutul studiilor lui Evagrie nu știm în mod direct mai nimic sigur. Spusa lui Sozomen, după care „Evagrie a fost format ca filosof și a fost învățat Sfânta Scriptură de Grigorie, episcopul de Nazianz”¹, trebuie înțeleasă ca o sinteză a brumei de informații existente în epocă și, deopotrivă, ca o dovadă a penumbrei care începea să se lase peste biografia lui Evagrie încă din secolul V. O penumbra parcă anume hărăzită pentru a incita și mai mult atenția asupra operei decât asupra autorului, mai mult spre lumea ideilor lui decât spre amănunte biografice. Dar, prin analizele care vor urma, vom constata că, din penumbra sa, Evagrie invită cercetătorul biografiei sale să facă asceza lepădării prejudecăților induse de tiparele educative contemporane, promovate anacronic drept grilă de receptare și apreciere valorică a învățământului bisericesc antic.

2. Repere biografice

a. Paladie

Viața celui care avea să fie cel mai influent, mai citit, mai copiat, mai tradus și, paradoxal, mai răstălmăcit, mai hulit și mai nedreptățit autor filocalic este astăzi învăluită – oare iremediabil? – în ambiguitatea puținătății datelor ferme. Pornind de la mărturii indirecte, bazându-se pe câteva coniecturi și pe o epistolă fără dată și destinatari precis cunoscuți, patrologii propun pentru Evagrie Ponticul schi-

¹ Soz., *HE*, VI, 30 (cf. Sozomène, *Histoire ecclésiastique, Livres V-VI*, text grec de l'édition J. Bidez, G. C. Hansen (GCS), introduction et annotation par Guy Sabbah, traduction par André-Jean Festugière et Bernard Grillet, Les Éditions du Cerf, Paris, 2005 (SC 495), 412).

te biografice ale căror variații evocă mai mult talentul încropirii unei *Vieți*, bazate pe date minimale, decât acribia istorică.

Dar care sunt acele date minimale și, mai ales, acele izvoare, chiar puține, pe care se poate construi orice tentativă biografică evagriană?

Să începem cu ce știm sigur. Și sigur știm despre Evagrie Ponticul că a trăit 54 de ani și că și-a încheiat cu sfințenie viața, în deplină pace cu Biserica, după ce s-a împărtășit cu Sfintele Taine în ziua Praznicului Teofaniei². Acestor ultime precizări aduse de Paladie, ucenicul, prietenul și biograful lui Evagrie, nu li se adaugă însă și menționarea anului în care ele au avut loc. Dar amănuntul că tot Paladie omite să-și amintească dascălul printre fugarii egipteni care, în primăvara lui 399, își căutau adăpost în Constantinopol, la Ioan Gură de Aur³, a dus la presupunerea că acesta trebuie să fi fost anul morții marelui autor filocalic⁴. Și, pentru că a trăit 54 de ani, putem socoti anul 345 ca an al nașterii sale.

Celelalte relatări ale lui Paladie privind evenimentele anilor 399 și 400 conțin și ele o seamă de detalii în măsură să susțină această dată a adormirii lui Evagrie. Astfel, în capitolul din *Istoria lausiacă* destinat maestrului său, Paladie lasă să se înțeleagă că era încă prezent la Kellia în momentul morții lui Evagrie. După aceasta, Paladie, „bolnav de splină și de stomac”, a fost trimis la Alexandria, iar de aici, la sfatul doctorilor, a plecat primăvara în Palestina, „pentru aer”⁵, unde a stat aproximativ un an împreună cu pustnicul Posidonius, altă victimă a furiei și a invidiei puritanist ortodoxe antiorigeniste a lui Ieronim⁶. Din Palestina, Paladie a plecat apoi la Constantinopol, „parti-

² Pallad., *HL*, 38, 13 (cf. Palladio, *La Storia lausiaca*, introduzione di Christine Mohrmann, testo critico e commento a cura di G. J. M. Bartelink, traduzione di Marino Barchesi, Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mondadori Editore, 1974, 102); în limba română, cf. Paladie, *Istoria lausiacă (Lavsaiçon)*, 38, traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 2007, 90.

³ Pallad., *Dial.*, XVII (cf. Palladios, *Dialogue sur la vie de Jean Chrysostome*, tome I, introduction, text critique, traduction et notes par Anne-Marie Malin-greay avec la collaboration de Philippe Leclercq, Les Éditions du Cerf, Paris, 1988 (SC 341), 330-343).

⁴ Antoine Guillaumont, *Un philosophe au désert. Évagre le Pontique*, Vrin, Paris, 2009, 62-64.

⁵ Pallad., *HL*, 35, trad. rom., 80.

⁶ Pallad., *HL*, 36, trad. rom., 82, capitol în care Paladie spune că Ieronim „era stăpânit de atâta pizmă (βασκαρία, ed. Bartelink, 180), încât aceasta îi acope-

cipând la greutatea de care a avut parte Fericitul Ioan [Gură de Aur]⁷, fiind de față, deja ca episcop, la sinodul din primăvara indictionului al XIII-lea⁸. Acest ultim amănunt este și cel mai hotărâtor pentru datarea morții lui Evagrie în 399, deoarece nu se poate ca Paladie să fi fost prezent ca episcop. Rețeaua coniecturilor se amplifică integrând și referințele cronologice legate de viața lui Paladie însuși: născut în 364, acesta scrie *Istoria lausiacă* „în al 33-lea an de conviețuire cu frații trăitori ai vieții monahale, în al 20-lea an de episcopie și în al 56-lea de viață”⁹, adică în anul 419-420. De aceea, anul 400 este *terminus ad quem*, iar anul 399 *terminus a quo* la care trebuie raportate evenimentele menționate de Paladie¹⁰ și, prin urmare, adormirea într-unu Domnul a lui Evagrie s-a petrecut, cel mai probabil, în 399.

Dar caracterul coniectural al acestor date a făcut ca ele să nu satisfacă pe toată lumea și să prilejuiască înaintarea altor propuneri, care întârzie anul morții lui Evagrie până în 404¹¹. Anului 399 i se reproșează susținerea șubredă inerentă unui argument bazat pe tăcere, iar cei neconviși de „origenismul” lui Evagrie vor să vadă în această datare o subtilă strecurare a ideii că acesta ar fi fost unul din personajele importante ale crizei origeniste și de aceea trebuia menționat nominal printre fugari¹². Astfel, observăm că, de cele mai multe ori, după viziunea pe care fiecare savant o are asupra implicării sau neimplicării lui Evagrie în prima criză origenistă, și anul morții sale este mutat mai devreme sau mai târziu.

rea virtutea cuvintelor [...] și datorită lui nu va locui niciun bărbat sfânt în aceste locuri” (traducere revizuită).

⁷ Pallad., *HL*, 35, trad. rom., 80.

⁸ Indictionul al XIII-lea a fost cuprins între 1 sept. 399 și 31 aug. 400.

⁹ Pallad., *Prolog*, trad. rom., 13.

¹⁰ Cf. Bernard Flusin, *Pallade*, *DS* 12, 113.

¹¹ Urmând autori mai vechi, Iustin Moiescu optează pentru anul 400 (*Εὐάγριος ὁ Ποντικός. Βίος, Συγγράμματα, Διδασκαλία*, Αθήνα, 1937, n. 2, 21, 35); Gabriel Bunge oscilează între anii 399 și 404, V. Preusch plasează moartea lui Evagrie între 402 și 404 (cf. Antoine Guillaumont, *op. cit.*, n. 6, 63), Guillaumont și Casiday optează pentru anul 399, deși al doilea nu admite vreun rol al lui Evagrie în disputa origenistă (Augustine Casiday, *Reconstructing the theology of Evagrius Ponticus. Beyond Heresy*, Cambridge University Press, New York, 2013, 46-71).

¹² Observații detaliate pe această temă la Augustine Casiday, *op. cit.*, 9-10.

b. *Evagrie și Grigorie Teologul*

Despre perioada din viața lui Evagrie cuprinsă între anii 345 și 380, când îl găsim împreună cu Sfântul Grigorie la Constantinopol, nu se știu prea multe lucruri sigure. Or, tocmai această perioadă cuprinde acel răstimp, fundamental în viața fiecărui om, al anilor de studiu și de formare intelectuală. Acum, potrivit unui joc de cuvinte al lui Grigorie Teologul, „câmpul cel bun” – cum se traduce numele lui Evagrie – este semănat, așa încât „făgăduiește spice îmbelșugate”¹³, purtătoarele unui rod care se va coace sub soarele dogoritor al Egiptului și căruia, la rândul său, îi va fi dat să însămânțeze toate țările Bisericii.

Există câteva referiri epistolare la perioada de formare școlară a lui Evagrie, scrisorile aparținând unor personaje ilustre ale vremii, care l-au cunoscut pe Evagrie.

Un prim astfel de document este *Epistola* a 3-a a Sfântului Grigorie de Nazianz către un anume Evagrie. Acestuia, Grigorie Teologul i se adresează cu cuvintele τῆ σῆ τιμηότητι („preaonorate”), formulă protocolară utilizată pentru un înalt oficial imperial, dar, odată cu încheierea epocii martirice, adoptată și pentru adresarea către un episcop¹⁴, soarta ei descriind obârșiile mundane ale unui manierism stilistic preluat, dezvoltat și standardizat în forme ce vor străbate cu succes milenii, până la noi. În scrisoarea cu pricina, Grigorie îl laudă pe un tânăr numit tot Evagrie, fiul destinatarului, exprimându-și bucuria că a reușit, în cursul lecțiilor, să-i insuflă „frica de Dumnezeu și convingerea de a disprețui lucrurile lumii prezente”¹⁵. Pierre Gallay, cercetătorul de-o viață al lui Grigorie, socotește că acum Evagrie ar fi primit lecții de retorică de la acesta și că epistola sa este răspunsul lui Grigorie la mulțumirile aduse de „preaonoratul” tată al lui Evagrie, ceea ce consună cu informația lui Paladie, potrivit căruia acesta era horepiscop¹⁶. Receptivitatea ucenicului și apropierea sufletească față de dascălul său se vedește din faptul că Sfântul Grigorie îl numește „fiu” (vióc), spre deosebire de o epistolă ulterioară, din perioada con-

¹³ Greg. Naz., *Ep.* 228 (PG 37, col. 372 B).

¹⁴ Geoffrey William Hugo Lampe, *A Greek Patristic Lexicon*, Oxford University Press, 2009, 1394.

¹⁵ Greg. Naz., *Ep.* 3 (PG 37, col. 24 B).

¹⁶ Pierre Gallay, *La vie de saint Grégoire de Nazianze*, Lyon-Paris, E. Vitte, 1943, 65-66.

stantinopolitană, în care îl numește deja „diacon împreună slujitor (συνδιδάκωχος) și frate iubit”¹⁷.

c. Evagrie și Vasile cel Mare

În anul 358, Sfântul Vasile se întorsese de la studiile din Atena și se găsea la Annisa, unde încerca să pună în practică idealurile de viață monahală pe care le nutrise dintotdeauna. În 365, locuitorii din Neocezareea l-au invitat pe Sfântul Vasile să predea retorică¹⁸ la aceeași școală unde predase și episcopul Grigorie de Nazianz, tatăl Teologului. Situarea Iboarei la numai câțiva kilometri de aceste așezări ne îngăduie să credem în marea probabilitate a unei întâlniri timpurii a lui Evagrie cu acești mari Părinți și dascăli, al căror spirit l-a cunoscut încă din adolescență.

În anul 370, Sfântul Vasile devine arhiepiscop de Cezareea Capadociei. Babai cel Mare, în comentariul său la *Capetele gnostice* ale lui Evagrie, presupune că acesta a fost implicat în forma de monahism organizată de Sfântul Vasile în Cezareea, care doar l-a hirotosit citeț¹⁹ și căruia Evagrie i-ar fi adresat *Epistola 22*²⁰. În realitate, scrisoarea respectivă i-a fost scrisă de Evagrie lui Rufin, care îl tunsese în monahism de Paști, la 9 aprilie 383²¹. Testamentul Sfântului Grigorie Teologul, redactat în 381 la Constantinopol, unde Evagrie este numit doar „diacon”, nu „diacon și călugăr” ca alți legatari²², e doar o dovadă că la acea dată Evagrie încă nu era monah. Așadar, „dorul după învățăturile dumnezeiești, după filosofia lor” și după contemplația de care mărturisește că nu știe cum s-ar putea lipsi²³ l-a făcut pe Evagrie să nu se călugărească în obștea citadină a Sfântului Vasile, ci să urmeze dorului inimii, căutând omul apt să-l îndrume și locul unde să și-l poată astâmpăra. Toate amănuntele cunoscute sigur despre șede-

¹⁷ Greg. Naz., *Ep.* 228 (PG 37, col. 372 B).

¹⁸ Bas., *Ep.* 204, 207, 208, 210, 223 (cf. Saint Basile, *Lettres*, Tome 1-3, texte établi et traduit par Yves Courtonne, Les Belles Lettres, Paris, 1957, 1961, 1966).

¹⁹ Wilhelm Frankenberg, *Evagrius Ponticus*, Berlin, 1912, 20. La această idee au subscris Casiday (*op. cit.*, 16) și alți savanți amintiți de Guillaumont (*op. cit.*, 28).

²⁰ Wilhelm Frankenberg, *op. cit.*, 581.

²¹ Evagr., *Ep.* 22 (cf. Evagrius Pontikos, *Briefe aus der Wüste*, eingeleitet, übersetzt und kommentiert von Gabriel Bunge, Beuron Kunstverlag, Beuron, 2013 (*Weisungen der Väter* 18), 201-202 și Antoine Guillaumont, *op. cit.*, n. 8, 28).

²² Greg. Naz., *Testamentum* (PG 37, col. 393 B).

²³ Bas., *Ep.* 8, 1 (= Evagr., *Ep.* 63, 1).

rea lui Evagrie în capitală nu ne descriu un monah, ci un cleric necăsătorit. Printre acestea trebuie amintită eleganța afișată în capitală²⁴, schimbându-și hainele de două ori pe zi²⁵, lucru care nu era o caracteristică a unui monah, mai ales format de Sfântul Vasile. La acestea se cuvin adăugate și precizările din *Epistola* 22 a lui Evagrie, în care acesta Îl slăvește pe Domnul pentru că Rufin, destinatarul epistolei²⁶, i-a dat „în ziua Învierii Lui... sfântul veșmânt... și l-a așezat în numărul monahilor”, după care îi trimite salutări și cuvioasei Melania, cea care „s-a ostenit mult întru Domnul”²⁷. Data Paștilor la care se referă Evagrie a fost stabilită ca fiind indiscutabil 9 aprilie 383²⁸, ceea ce confirmă restul cronologiei evagriene. De aceea, răstimpul petrecut de Evagrie la Constantinopol nu a fost decât o etapă în căutarea, cu intensitate fluctuantă, a unui monahism care să răspundă cât mai bine așteptărilor sale lăuntrice, terminată odată cu retragerea Sfântului Grigorie. De aceea, eticheta de „monah fugar” pusă lui Evagrie²⁹ este în contradicție cu puținele izvoare sigure de care dispunem³⁰.

d. Evagrie și dascălii păgâni

Socrate notează că Evagrie ar fi audiat cursurile filozofului Andragathios, unul dintre numeroșii filozofi păgâni care împărțeau în

²⁴ Cf. Soz., *HE*, VI, 30, 9 (*SC* 495, 412).

²⁵ Cf. *Vita Evagrii Coptice* 4 (8), în *Quatre ermites egyptiens d'après les fragments coptes de l'Histoire Lausiaque*, introduction, traduction et commentaire par G. Bunge - A. de Vogue, Abbaye de Bellefontaine, 1994 (*Spiritualité orientale* 60), 157.

²⁶ Cf. Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere*, studiu introductiv și traducere de Ioan I. Ică Jr., Deisis, Sibiu, 1997, 33.

²⁷ Wilhelm Frankenberg, *op. cit.*, 581.

²⁸ Cf. V. Grumel, *Traité des études byzantines*, I, *La chronologie*, Paris, 1958, 242; Antoine Guillaumont, *op. cit.*, 44.

²⁹ *Ibidem*, 29.

³⁰ Cercetătorii care optează pentru călugărirea lui Evagrie de către Sfântul Vasile cel Mare se sprijină doar pe amintita observație a lui Babai cel Mare din comentariul său la *Capetele gnostice* (Wilhelm Frankenberg, *op. cit.*, 20) și pe presupunerea că numitul diacon Evagrie din testamentul Sfântului Grigorie nu este viitorul autor filocalic, ci un alt diacon cu același nume, teză susținută de J. A. McGuckin (*St. Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography*, Crestwood SVS Press, 2001, 366) și simpatizată de Casiday (Augustine M. Casiday, *Evagrius Ponticus*, Routledge, London-New York, 2006, n. 17, 204), neclaritatea soluției fiind sporită de duzina persoanelor cu numele de Evagrie identificate între anii 260 și 390 – cf. *PLRE* I, 284-286.

acea vreme tinerelor generații înțelepciunea grecilor³¹. Chiar dacă acest dascăl își preda materia fără prea multă originalitate, o făcea totuși cu o competență căreia Evagrie i-a datorat o bună parte din solida sa cultură filozofică, mai ales a dialecticii, în care îl vom găsi excelând la Constantinopol³². Cercetări de dată foarte recentă evidențiază anumite legături școlare între Evagrie și faimosul profesor de retorică Libanie din Antiohia. Dacă aceste legături se vor confirma prin documente ulterioare, atunci Evagrie a fost coleg cu Ioan Gură de Aur la școala de retorică a faimosului antiohian. Chiar dacă acesta a rămas toată viața un păgân convins, nemanifestând niciun fel de simpatie față de creștinism, totuși amprenta sa intelectuală a rămas pregnantă asupra celor doi faimoși discipoli³³.

e. La Constantinopol

Sub influența lui Grigorie Teologul și a celorlalți Capadocieni, în anturajul cărora și-a petrecut ani buni, Evagrie este cucerit de înălțimea idealurilor evanghelice. Într-o epistolă scrisă de el la Constantinopol, în anul 383, către prietenii din Cezareea, Evagrie își explică plecarea bruscă la Constantinopol, punând-o pe seama dorinței de a afla un părinte duhovnicesc care să-l „deprindă cu cea mai înaltă filozofie”³⁴. Expresia trebuie neapărat situată în tradiția teologică care denumește prin ea viața monahală contemplativă, și nu filosofia elinilor, care, vizibil mai scundă, este abia o firavă „tendență de îndeletnicire despre Dumnezeu”³⁵ întemeiată „pe presupuneri”³⁶. Epistola evagriană menționată, păstrată salutar în colecția de epistole a Sfântului Vasile cel Mare, exprimă mobilul exclusiv duhovnicesc pentru

³¹ Cf. Socr., *HE*, VI, 3, 1-2 (cf. Socrate de Constantinople, *Histoire Ecclésiastique, Livres IV-VI*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par † Pierre Périchon et Pierre Maraval, introduction et notes par Pierre Maraval, Les Éditions du Cerf, Paris, 2006 (SC 505), 265).

³² Cf. Pallad., *HL*, 38, 2 (ed. Bartelink, 94).

³³ Cf. Gabriel Bunge, « *Évagre le sage* ». *L'image d'Évagre le Pontique dans l'Histoire de l'Église*, EOS Verlag, Sankt Ottilien, 2022 (*Theologie der Spiritualität. Quellen und Studien* 11), 52-54.

³⁴ Bas., *Ep.* 8, 1, (= Evagr., *Ep.* 63).

³⁵ Clem. Alex., *Strom.*, I, 17, 87, 1 (cf. Clement Alexandrinul, *Scrieri. Partea a doua. Stromatele*, traducere, cuvânt înainte, note și indici de D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1982 (PSB 5), 63).

³⁶ Clem. Alex., I, 19, 91, 5 (ed. cit., 66).

care Evagrie a părăsit Pontul: dorința de a ucenici pe lângă un Părinte duhovnicesc, cel vizat fiind Grigorie Teologul.

De aceea, nu trebuie să surprindă pe nimeni faptul că Evagrie „filozoful”, cum este adeseori numit, în ciuda cuvintelor lui Socrate Constantinopolitanul³⁷, a început să dovedească o detașare crescândă față de „înțelepții acestei lumi”. „Odată ajuns monah, Evagrie va adopta o atitudine foarte rezervată față de filozofia profană, căreia îi atribuie o utilitate relativă [...]. Această rezervă nu îl va împiedica să se servească cu artă de instrumentele ei intelectuale”³⁸, pe care le-a deprins sub îndrumarea acestor păgâni iluștri.

Constantinopolul a fost mediul cel mai propice pentru ca Evagrie să-și arate măsura formării sale clasiciste. Într-o epistolă din anul 380 către episcopul Pansofie, Grigorie Teologul îl laudă pe Evagrie fiindcă s-a datat „nu fără curaj (ὄνκ ἀγερῶς) la filozofie”, adică la cele duhovnicești. Întreaga introducere a epistolei către Pansofie este o laudă la adresa lui Evagrie, numit „plantă înflorită”, „câmp care făgăduiește spice îmbelșugate”, „suflet proaspăt luminat, care acum se împodobește pentru Dumnezeu și începe să scuture legăturile pământului, ca să fie cu Dumnezeu și să vadă adevărul, a cărui umbră o vedem acum”³⁹. Deducem de aici că Evagrie făcea deja, în fața unui dascăl de anvergura lui Grigorie, dovada unei temeinice educații intelectuale și promitea, totodată, un viitor care nu va dezminți intuițiile dascălului. De asemenea, expresia „suflet proaspăt luminat” s-ar putea să se refere tocmai la hirotonia lui Evagrie întru diacon⁴⁰, săvârșită, după cum se știe, de Grigorie Teologul.

f. Spre cele din afara lumii

Dorința după cele duhovnicești l-a animat pe Evagrie odată cu asimilarea educației clasice în mediul intelectual din Cezareea. Astfel că, la plecarea în Constantinopol, formarea sa clasicistă se întrepă-

³⁷ Socr., IV, 23, 34 (ed. cit., 91).

³⁸ Gabriel Bunge, *op. cit.*, 51.

³⁹ Greg. Naz., *Ep.* 228 (PG 37, col. 372 B).

⁴⁰ În ce privește relația dintre *Epistolele* 3 și 228 ale lui Grigorie Teologul, Guillaumont crede că Evagrie tatăl, presupus de el horepiscop al lui Pansofie, aflând de această scrisoare laudativă a Sfântului Grigorie la adresa lui Evagrie fiul, i-ar fi scris lui Grigorie o epistolă de mulțumire, la care *Epistola* 3 ar fi răspunsul, trimis din Constantinopol de acesta (Antoine Guillaumont, *op. cit.*, notele 2 și 3, 32). Dar în *Epistola* 3, Evagrie nu este numit συνδιάκονος și ἀδελφός – termeni specifici liturgici care arată că Evagrie era deja hirotonit diacon –, ci doar υἱός (fiu).

trundea cu preceptele creștine într-o armonie înrâurită de prezența unor dascăli precum Vasile, Grigorie Teologul și Grigorie de Nyssa, ei înșiși exemple ale fericitei sinteze dintre *paideia* clasică și Evanghelie. Acum începe o nouă etapă din viața lui Evagrie, etapă pentru care tot ceea ce a învățat până acum a fost o pregătire, un antrenament, o „ungere” pentru agonistica monahală care îl va transforma în Avvă.

3. Conținutul studiilor lui Evagrie

a. Scrierile lui Evagrie, martori ai formării sale

Zgârcenia informațiilor despre educația lui Evagrie este completată de scrierile sale, care dovedesc formația sa clasicistă pe care s-a alțoit cea monahală și talentul scriitoricesc. Parcurgerea operei evagriene în originalul grec cu atenția sporită până la nivel de amănunt lexical dezvăluie cititorului avizat straturi multiple de sens, împletite cu un meșteșug care părăsește adeseori cadrele convenționale ale scriiturii din epocă și ne ademeneste la o meditație asupra actului de creație teologică. Sub pana lui Evagrie sunt asimilate și sintetizate elemente de gramatică subtil puse în slujba exegezei, de retorică, prin care își înfrumusețează cu sobrietate scrierile, folosind toate figurile de stil și procedeele artei epistolare, de dialectică și logică, mulțumită cărora folosește cu dexteritate diferitele tipuri de raționament, având o preferință specială pentru silogism⁴¹. Chiar dacă după ce a părăsit Constantinopolul și a devenit monah Evagrie a afișat o rezervă față de filozofia și cultura din afară, totuși nu a încetat nicio clipă să folosească instrumentele filozofiei profane pentru expunerea „filozofiei rugăciunii”⁴²

b. Contextualizare vs clișeizare/interpretare-clișeu

Insistența cu care majoritatea cercetătorilor lui Evagrie țin să vorbească despre ucenicia sa la Părinții capadocieni riscă să fie doar proiecția unui clișeu biografic „clasic”, aplicat după calapoadele zilelor noastre. Adică ni se livrează uneori o biografie cumintică și banală, un traseu predictibil în care Evagrie pare confratele de acum 1600

⁴¹ Antoine Guillaumont, *op. cit.*, n. 1, 32, citează o seamă de locuri unde Evagrie întrebuințează foarte riguros silogismul, majoritatea din *Capetele gnostice: KG I, 75, 87; II, 8, 85; III, 15, 59, 64; IV, 11, 13, 26, 59; V, 6, 30, 35, 44, 67; VI, 7, 54, 61. Sch. Ps. 115, 2, 2 și altele.*

⁴² Gabriel Bunge, *op. cit.*, 51-52.

de ani al seminaristului pios și sârguitor de azi. Însă datele privitoare la Evagrie, deși puține, odată contextualizate cu mai generoasele informații despre epoca sa, ne silesc mai degrabă să-i restituim lui Evagrie formarea școlară în mediul policrom cultural și liber spiritual pe care-l asigura educația clasicistă, obișnuită în acea vreme pentru oricare tânăr creștin sau necreștin. Așa putem vedea în Evagrie una din întrupările fericite ale „antropoplastiei” paideei clasice grecești, la care s-a adăugat floarea darurilor venite în întâlnirile cizelatoare cu Sfinții Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Grigorie al Nyssei. Întâlniri la răstimpuri, mai lungi sau mai scurte, care s-au suprapus peste formarea sa clasică desfășurată până la vârsta maturității.

Împlinim prin cele spuse o *restauratio*: situarea lui Evagrie în contextul cuprinzător și pluridisciplinar al Antichității târzii în care a trăit, singurul în măsură să ne arate că Părinții capadocieni amintiți au întâlnit în persoana lui Evagrie un tânăr deja suficient format la școala culturii clasice grecești, în felul în care doar educația clasică elenistică o putea face, ca moștenitoare a unor secole de preocupări concentrate pe dezvoltarea potențialului trupesc și sufletesc al tinerilor. Tocmai ea, formarea clasică, i-a deschis lui Evagrie ușa către înțelegerea, integrarea și asimilarea universului intelectual și teologic al acestor Părinți capadocieni, roade, la rândul lor, ale educației clasice, și de ea trebuie să țină seama exegeza scrierilor evagriene.

Dar în literatura academică dedicată acestui teolog al pustiei se trece adeseori peste acest „amănunt”, lăsându-se, insinuant ori „catafatic”, să se creadă că Evagrie este opera pedagogică exclusivă a Părinților capadocieni, a unei școli catehetice – pe care ei n-au avut-o de fapt nicicând – și a „comunității monastice vasiliene”, în care el nu a fost niciodată monah. O atare prezentare este, și ea, parte dintr-o rețea mai complexă de grile predefinite, menite unei înțelegeri pietrificate și facile, destinate apoi să simplifice și mai mult realitățile, despuindu-le de complexitatea lor vie. Acestui scenariu i se datorează și pigmentarea triumfalistă și deformantă a atmosferei epocii prin diminuarea ponderii avute de educația clasică seculară sau chiar prin refuzul menționării ei, când e vorba de formarea tinerelor vlăstare ale Bisericii de odinioară.

Prin urmare, contextualizarea formării lui Evagrie se înfățișează ca necesară și ne dezvăluie, pentru început, îndoita sa îndatorare: față de școala tradițională elenistică și față de Părinții capadocieni. Numai de pe aceste poziții vom putea să distingem și să înțelegem

multiplele straturi de sens din scrierile sale, pătrunse nu numai de învățăturile Părinților pustiei sau dascălilor capadocieni, ci și de educația câștigată prin științele „enciclice” aflate în epocă în uz. Atitudinea Bisericii față de acestea este exprimată cel mai concis de cuvintele lui Clement Alexandrinul: „Ele nu pot contribui la cunoașterea Binelui, ci sunt de ajutor pentru a trezi sufletul și a-l exersa pentru înțelegerea celor spirituale.”⁴³.

c. Biserica antichității târzii și paideia clasică grecească

Așadar, tocmai contextul școlarizării lui Evagrie surprinde aștăzi, pentru că ne dezvăluie o Biserică mai puțin crispată în dialogul cu cultura – păgână! – a epocii, decât suntem înclinați (= educați) să credem, și mai relaxată în legăturile ei cu școala clasică, decât vrem să știm. Cu toată intransigența pe care Biserica o arăta față de moravurile și concepțiile lumești și păgâne, în cazul școlii de tip clasic ea a fost îmbucurător de deschisă, văzând în aceasta un instrument gata făurit pentru formarea multilaterală și armonioasă a tinerelor ei vlăstare. Învățământul elenistic, care își atinsese maturitatea încă din vremea generației imediat următoare lui Aristotel și Alexandru cel Mare, cuprindea chiar chintesența educației din lumea elenistică, educație rămasă în uz în toată lumea mediteraneană și continuată în întreaga istorie bizantină⁴⁴. Sunt foarte puține excepțiile în care creștinii din Antichitate și-au creat școli proprii, pentru că „ei s-au mulțumit să-și juxtapună formația specific religioasă (asigurată de Biserică și familie) peste instrucția clasică pe care o primeau în aceleași condiții ca și păgânii, în școlile de tip tradițional”⁴⁵.

Simetric, acest fenomen poate fi observat în țările barbare, care nu erau beneficiarele unui învățământ de tip clasic elenistic și unde nu s-a mai realizat nici o sinteză a Evangheliei cu elementele locale, și unde întâlnim doar o adaptare locală a culturii creștinilor greci, deja cu totul impregnată de elemente clasice.

De fapt, procesul „traducerii” Revelației în spațiul și categoriile gândirii grecești începuse cu mult timp înainte prin traducerea Septuagintei, singura în care Biserica din toate vremurile a recunoscut textul canonic al Vechiului Testament. În epoca creștină, Biserica a

⁴³ Clem. Alex., *Strom.*, I, 93, 5 (ed. cit., 67, cu traducere revizuită).

⁴⁴ Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în Antichitate*, vol. 1, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997, 157-159.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. 2, 135.

continuat opera de traducere a conținutului Revelației exprimat originar în limba și termenii gândirii semite, întâi traducând Evanghelia lui Matei din aramaică în greacă și apoi optând pentru redactarea direct în greacă a celorlalte scrieri nouetestamentare, folosind din plin terminologie și concepte grecești⁴⁶. În acest fel, creștinismul, contrar unei anume viziuni moderne legate de „simplitatea” sa primară, s-a străduit încă din timpul apostolic să se orienteze după cele mai înalte standarde intelectuale ale vremii, pentru a-și face cât mai ușoară receptarea în lumea mediteraneană elenizată⁴⁷. Prin urmare, creștinismul antic a suferit de timpuriu ceea ce Henri-Irénée Marrou numește „osmoză culturală”, proces în care „mediul de civilizație este asemeni unui fluid hrănitor, care scaldă oamenii și instituțiile pătrunzându-i fără ca ei s-o știe, chiar și împotriva voinței lor. Tocmai pentru că trăiau în lumea clasică, creștinii primelor secole au acceptat ca pe ceva natural, de la sine înțeles, categoria fundamentală a umanismului elenistic: omul ca valoare necondiționată, anterioară oricărei specificații. S-ar putea spune: pentru a putea fi creștin, trebuie mai întâi să fii om, destul de matur pe plan propriu-zis uman, ca să fii capabil să îndeplinești un act de credință și acte morale (este un fapt istoric și etnografic constatat: creștinismul cere un minimum de civilizație). Or, dacă educația clasică reprezintă o tehnică admirabilă pentru formarea unui tip uman perfect dezvoltat, de ce să încerci, inutil, a elabora un alt sistem de educație?”⁴⁸

Nu e, poate, inutil să mai precizăm că parcurgerea sistemului de educație clasică nu însemna pentru un tânăr creștin și acceptarea idealurilor religioase eventual promovate de ea, unica distanțare a Bisericii față de cultura și educația clasică vizând însușirea ei în calitate de ideal independent, rival al Revelației⁴⁹.

⁴⁶ Werner Jaeger, *Early Christianity and Greek Paideia*, Oxford University Press, 1977, 36.

⁴⁷ *Ibidem*, 37.

⁴⁸ Henri-Irénée Marrou, *op. cit.*, vol. 2, 137-138.

⁴⁹ Sfântul Vasile cel Mare recomanda tinerilor creștini ca, după ce au fost inițiați mai întâi în literatura profană, să-i folosească cu discernământ pe clasicii în care găsesc „numai o schiță a virtuții”, pentru a scoate de acolo tot ceea ce poate pregăti pentru lupta duhovnicească și duce la slava binelui (Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri. Partea întâi. Omilii la Hexaemeron, Omilii la Psalmi, Omilii și cuvântări*, traducere, introducere, note și indici de D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1986 (PSB 17), 581).

Drept urmare, acestui context trebuie să i-l restituim pe tânărul Evagrie. E adevărat că în școlile de tip clasic au predat mulți creștini, Origen fiind primul care a încercat adaptarea metodelor învățământului superior elenistic la nevoile Bisericii. Dar nu mai puțin adevărat este și că școala catehetică rămasă în Alexandria după expulzarea lui Origen n-a fost imitată nicăieri⁵⁰. Așa că, în Bizanț, școala antică elenistică se prelungește direct în cea bizantină fără hiatus, iar Constantinopolul rămâne, până în 1453, un centru al studiilor și al tradiției clasice. Organizarea de către Teodosie al II-lea a Universității din Constantinopol, în 425, nu făcea decât să consfințească sistemul deja existent, care avea la bază deja amintitele „arte liberale”: gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, geometria, astronomia și muzica⁵¹, cărora li se adăuga studiul temeinic al filosofiei și al logicii, până în vremea Sfântului Grigorie Palama, retorica rămânând examenul suprem.⁵²

4. Concluzii

Termenul oarecum ambiguu de *paideia*, care desemnează atât cultura și educația, cât și totalitatea mijloacelor prin care „o comunitate își păstrează și își transmite caracteristicile sale fizice și intelectuale”⁵³, a stat la baza formării unui anumit tip uman identificabil în persoana multora din Părinții Bisericii, și în mod indiscutabil al Părinților capadocieni pe care Evagrie i-a cunoscut.

⁵⁰ Eus., *HE*, VI, 3, 1; 15; 18, 3-4 (cf. Eusebiu de Cezareea, *Scrieri. Partea întâi. Istoria Bisericească. Martirii din Palestina*, traducere, studiu, note și comentarii de T. Bodogae, EIBMBOR, București, 1987 (PSB 13), 227, 239, 241).

⁵¹ Referitor la variația disciplinelor liberale de-a lungul istoriei și locurilor se poate consulta studiul lui Henri-Irénée Marrou, *Artele liberale în Antichitatea clasică*, în idem, *Patristică și umanism*, traducere din limba franceză de Cristina și Costin Popescu, Editura Meridiane, București, 1996, mai ales 40-50.

⁵² Capacitatea uimitoare a sistemului clasic de învățământ, de plămădire a sufletelor tinerelor vlăstare și de cultivare a comorilor de virtualitate ascunse în ele, a fost resimțită până în zilele noastre de toți cei care au avut contact cu el, așa încât un fizician ca Max von Laue a putut scrie cuvintele: „Mă îndoiesc că m-aș fi consacrat în întregime științei pure dacă nu ar fi fost contactul cu cultura și limba elină, ceea ce este posibil numai într-un liceu clasic” –, urmate de îndemnul: „Trimiteți-vă copiii la liceul clasic și lăsați-i să studieze acolo temeinic limbile clasice” (Max von Laue, *Istoria fizicii*, în românește de I. Gornstein, Editura Științifică, București, 1963, 199-200).

⁵³ Werner Jaeger, *op. cit.*, 37.

Analiza datelor istorico-biografice și a contextului tinereții lui Evagrie ne-a arătat că nu trebuie să ni-l imaginăm pe acesta urmând o școală adânc pătrunsă de duh evanghelic, ci să reținem caracterul integrator, cu deschideri universaliste, al formației primite potrivit epocii. Acest strat de temelie al formării sale *intelectuale* este singurul la care vom putea apela pentru a ne apropia de natura teologisirii evagriene și, totodată, singurul la care suntem obligați să recurgem pentru exegeza scrierilor lui.

De acest fel de școală au avut parte, fie ierarhi citadini precum Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur, Fotie sau Grigorie Palama, fie autori monastici precum Evagrie, Diadoh al Foticeii, Nil Ascetul, Maxim Mărturisorul, Ioan Damaschin, Ioan Scărarul; și tot în această atmosferă școlară polifonică, s-a format Evagrie ca om cu orizonturi largi, apt să compare multe modele intelectuale și duhovnicești, evitând primejdia căderii sub dominația absolută a unuia singur. Ulterior, în pustia egipteană, el avea să-și definească, prin scriere, acel stilul propriu, inconfundabil și inovator, sinteză fericită a paideei clasice cu cea anahoretică, expresie a complexe și vastei rețele de relații intelectuale și duhovnicești în care îl plasase pronia, școala și pustia.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Bd. Carol I, Nr. 11, 700506, Iași, România
Tel.: 040/0232/201634, Fax: 040/0232/201156

ISSN: 1842-3043
e-ISSN: 2393-2961

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI